

ЛЮДИНА ТА ЇЇ ДОЛЯ В НАРОДНИХ КАЗКАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Леся МУШКЕТИК

Людина здавна задумувалася над такими ключовими поняттями свого існування, як доля, щастя, смерть, власне життя тощо. Значне місце вони посідають й у фольклорі, зокрема в народних казках, які акумулюють багатий життєвий досвід народу, узагальнений у повчальних сюжетах та сентенціях-пареміях.

Концепт *доли* є одним із основних в універсальній картині світу людини. Поняття картини світу належить до фундаментальних понять, що виражають специфіку людини та її буття, її взаємостосунки зі світом, найважливіші умови її існування у світі. Картина світу формує тип ставлення людини до світу, природи, інших людей, до самої себе як до члена цього світу, регулює норми поведінки людини, визначає її ставлення до життєвого простору. Її порівнюють з “концептуальним каркасом, що включає як невербальні, так і вербалізовані концептуальні моделі. Світ у свідомості “проїджується” через сітку цих моделей і відповідним чином трансформується, категоризується, інтерпретується”¹. До неї вписано й когнітивні установки того чи іншого народу, філософські уявлення, етичні й естетичні норми, релігійні вірування.

Модель світу в кожній культурі складається з набору універсальних понять — часу, простору, зміни, причини, долі, числа, відношення частин до цілого та ін.

Щодо художнього тексту, то репрезентована в ньому картина світу відображає сукупність знань автора про зображуваний фрагмент дійсності. У створенні авторської картини світу виявляється такий принцип — автор, перебуваючи в центрі якихось подій, показує все зі свого погляду, висловлюючи розуміння цих подій. І це передусім концептуальна картина світу, до якої додається мовна (використання певних мовних форм і конструкцій для зображення певних явищ): “Концептуальний простір тексту інтегрує значимі в тексті поняття, що служать реалізації авторських цілей і задуму: культурні концепти (добро, зло, істина, любов і краса), ідеологічні концепти (справедливість, патріотизм, перемога), антропоцентричні кон-

цепти, концепти-натурфакти, концепти-артефакти (штучно створені об’єкти), концепти-архетипи (его, світло, темрява)”².

Основи картини світу концептуалізують моделюючи опозиції. Під бінарним світоглядом загалом розуміють певну систему поглядів на світ і людину, “філософію життя”, згідно з якою індивід-істота формувалася під впливом тих бінарних зв’язків, які склалися в суспільстві. Принцип бінарного протиставлення, обов’язковий як системоутворювальний початок світу, стає автономним і самозначущим у колективному несвідомому, фоном, що інтуїтивно відчувається і пронизує всі рівні буття людини.

У дзенських містиків існує коан — вони просять учнів медитувати на звуці оплеска однієї руки. Це абсурд, такого звука не існує. Адже для цього потрібні дві руки — вони є окремими, однак, по суті, створюють один оплеск, і тому, об’єднані у своїх зусиллях, не суперечать, а доповнюють одна одну. Ця медитація дається для усвідомлення того, що в житті людина не може знайти жодного прикладу, який би не ілюструвався оплеском однієї долоні. Весь світ є “оплеском двох долонь”: чоловік і жінка, день і ніч, життя і смерть, любов і ненависть.

Отже, буття людини нерозривно пов’язане з оцінюванням, з поділом на хороше й погане: “Поняття цінності, таким чином, виконує координуючу (між людиною і світом об’єктів), стимулюючу (спрямовуючу діяльність), дидактичну і регулятивну (прескриптивну) функцію в механізмах життя”³.

Для народної казки характерний оцінний, бінарний підхід до характеристики людини та її світогляду, адже вона побудована та чіткому протиставленні *добра* та *зла*. Казка репрезентує ідеалізовану модель світу, ділить усе на погане й хороше. Подальша дистрибуція опозицій відбувається за тією ж схемою. Хороше — значить відповідає ідеалізованій моделі макросвіту, усвідомлюваного як мета буття людини й, відповідно, її діяльності. Погане означає невідповідність цій моделі чи одному з її параметрів.

Дослідження з історії науки та культури

У зв'язку з цим у народній казці ми вирізняємо опозицію *доля/недоля* та її похідні — *щастя/біда*, *везіння/невдача* та ін. На думку дослідників, дана дихотомія є однією з основоположних, абстрактних, найбільш узагальнюючих у наївній картині світу людини.

Простежимо концепт долі, що реалізується в згаданій аксіологічній опозиції та містить шерег інших дихотомій і онтологічних сутностей, на матеріалі народних казок Українських Карпат. Казки регіону репрезентують багату оповідальну традицію України, водночас вони складають окремиї масив, оскільки мають свою специфіку, пов'язану з етнічними, географічними та іншими особливостями краю, його історичним розвитком, інтеграцією іноетнічних традицій тощо. Подаючи, крім українських, окремі приклади з угорської оповідальної традиції, яка широко побутувала на Закарпатті й мала вплив на казки всього регіону, підкреслимо *загальнолюдський* характер уявлень народу про людину та її долю.

Власне слово *доля* — *судьба* дослідники виводять від слова *суд*: “У давньоруській мові першим значенням слова “судьба” було суд, а вже потім воно позначало темну сліпу силу, яка керувала плином людського життя”⁴. У південних слов'ян існують вірування про Суджениць, Парок тощо, які з'являються на третій день після народження дитини і пророкують її долю. Так, наречений чи наречена у фольклорі є *судженими*, тобто присуджуються, призначаються наперед одне одному; у казках героя закликають одружитися з конкретною дівчиною, вказують на неї, як на суджену, вона йому може наснитися чи привидітися.

Слово *доля*, *участь/частина* означає, що людина отримує свою долю, свою частину від вищих сил, які нею *наділяють*, тобто *ділять* її: “Дія поділу цілого на частини, передусім поділ хліба (і загалом їжі), набирає в народній традиції гранично ритуалізованого характеру і багаторазово відтворюється в найрізноманітніших ситуаціях і контекстах обрядової й повсякденної поведінки. Настійливе повторення цього архетипного акту поділу загального блага й наділення його частиною кожного, безумовно, має магичну мету підтвердження, підтримання та підкріплення того початкового розподілу благ, який відбувається в момент появи на світ кожної людини”⁵.

Доля буває загальнолюдською та індивідуальною: “Це план, за яким проживає життя *кожна, всяка, будь-яка людина*; у цьому сенсі план універсальний. Та *кожна, всяка, будь-яка людина* водночас і *єдина* у своєму роді, *неповторна, індивідуальна*. Це відображається і на її долі: *загальний* для всіх, обов'язковий шлях *кожна людина* проходить *по-своєму*. Отже, її життєвий шлях від самого початку будується за двома полярними параметрами: однозначність і варіативність, які відповідають основній опозиції Моделі Світу — *визначеність/невизначеність*. Людина виконує загальнолюдську долю і водночас ту, яка виділена спеціально для неї, свою *частину* із *цілого*. Однак вона не просто топче свою стежину на цій спільній дорозі: обидва шляхи то сплітаються, зливаються один з одним, то дають найбільш несподівані *девіації*”⁶.

Загальнолюдська доля отримує філософське трактування в народній прозі. У казці на мотив створення світу “Як Бог ділив літа” подано *основні етапи* людського життя. У децю гумористичному плані зображено, як Бог наділяє людину і тварин певними роками життя. Так, людині як своєму найкращому створінню Бог дає рівно тридцять — як виявляється згодом — щасливих літ. Проте чоловікові цього замало, він хоче торгуватися з Богом, однак той різко відмовляє йому. Тож, чоловік купує роки спершу у вола, потім у собаки та мавпи, які не хочуть жити довше, оскільки невдоволені своїм життям, і таким чином виторгує собі дев'яносто років. З того часу чоловік добре живе лише перші тридцять: “А чоловік? *Тридцять літ* — *здоровий, молодий, красний, дужий!* Не має великої жури й не ходить по лікарях. Після них приходять *волячі*, куплені. Тут чоловік мусить тягти, як віл. Бо немало лягає на його голову жури — родина, діти, заробіток! Так тягнеться до п'ятдесяти. Після п'ятдесяти до нього приходять *собачі літа*: *чоловік уже немолодий, і сили нема*. Діти мають його за сторожу коло хати. І так він тягне до сімдесяти. Після сімдесяти приходять до чоловіка літа *мавпячі*: бавиться з онуками, *розум у нього слабкий-слабкий*. І так до дев'яноста. *А тут уже нема і літ*. Отак то Бог посміявся з чоловіка”⁷.

У казці відтворено швидкоплинність життя людини, її життєвий *цикл* від дитинства,

молодості, зрілих років до старості й кінця життя. Кращі роки людини — це молодість, людина живе безтурботно, безжурно, в наступний період її обсідають турботи про сім'ю та інші проблеми, а вже потім приходиться старість, що супроводжується слабкістю та хворобами. Це виявляється в опозиціях *молодість/старість, здоров'я/хвороба, сила/слабкість*.

Цей життєвий шлях повторює кожна людина, він призначений Богом і природою, цей цикл — народження, життя, смерть — притаманний усім істотам на Землі. Людина, фактично, вже з часу свого народження поступово просувається до кінця життя, стає, так би мовити, на шлях смерті, й нікому не уникнути цієї участі. Однак людина, на відміну від тварин, є істотою соціальною, вона має сім'ю, її життя проходить у турботах і праці, аж поки вона стає слабкою та безсилою і має готуватися до смерті. Ці ж уявлення розкриваються в українській загадці “Вранці на чотирьох, вдень на двох, увечері на трьох” про періоди людського життя, у російській загадці “Не помню, не вижу, не знаю” (рождение, жизнь, смерть) та ін. Людина народжується, живе і вмирає несвідомо, її життя проходить як мить, у вічному кругообігу. Вона не замислюється, навіть живе, як живе, який сенс її життя, а коли на старості вже може оцінити свою долю, то змінити її вже пізно та й неможливо через брак сил тощо. Людина є іграшкою в руках долі, Вищих сил.

Та людина має також особисту долю, свій життєвий шлях. Загалом у казках зазначається, що долю людина отримує при народженні, вона визначена наперед, її призначає, її дає Бог, тобто людина їй повністю підвладна і залежить від неї: “Було два брати. Один — багач, другий — бідняк. Чому молодший був бідний — сам того не знає і ніхто йому не міг сказати”⁸. “Що має мені Бог дати на морі, то дасть і на сухім морі, а що має дати тепер, то дасть і відтак”⁹. “Ой дурний чоловіче, чи не знаєш того, що кожному чоловіку доля є судженою, та і ти на свою тут у мене потрапив”¹⁰. “Та й панували, панували, поки їм пан Бог життя призначив”¹¹.

Якщо людині щось судилося, то воно обов'язково збудеться, годі намагатися уникнути своєї долі. Так, у казці “Про багача, що сховав гроші у вербу” йдеться про багатого

газду, який ховав свої гроші у вербі. Страшна буря зруйнувала все його газдівство, позбавила родини, а верба поплавла за водою. Багач пішов жебракувати й потрапив до чоловіка, який знайшов вербу з його грошима. Той здогадався, що це гроші колишнього багача і вирішив допомогти йому. Він залишив на мосту торбу з грошима, але жебрак не побачив її. Наступного разу він поклав гроші у велику хлібину, однак жебрак віддав хлібину каліці без ніг. Чоловік з жінкою зрозуміли, що “ото багатство не йому суджено”¹². Тобто змінити долю неможливо.

Звичайна людина не знає своєї долі (“але людина ніколи не знає, що їй завтра чекає”). Як виправити долю, знають у чарівних казках лише чарівники та дуже мудрі люди, які дають поради герою та іншим персонажам. Так, спитати, як можна змінити свою тяжку долю, героєві доручають люди та інші істоти, яких він зустрічає на шляху до мудрого діда-всевіда. Той пояснює причини їхнього становища і спосіб його виправлення. До прикладу, ворогуючі гори з угорських казок, щоб припинити ворожнечу, мають розплющити людину; дівчата, які не виходять заміж, — раніше вставати й виносити сміття тощо. Способи зміни свого становища можуть бути різними в різних ситуаціях.

Таким чином, у перебіг подій, прикладаючи зусиль, можна внести певну корекцію, що вже залежить від самої людини. Це пасивний і активний спосіб зміни своєї долі. Пасивний полягає в зміні думки про долю, й таким чином здобутті щастя. Яскравим прикладом є угорська казка “Сорочка щасливої людини” з циклу казок про мудрого і справедливого короля Матяша, прототипом якого був угорський король, який правив країною в XV ст.

Король Матяш, справедливий і людяний, захворів на дивну хворобу — його охопив великий сум, він не може радіти життю. Аби вилікуватися від цього, він за порадою знахарки йде шукати сорочку вдоволеної (щасливої) людини, яка поверне йому втрачене душевне здоров'я.

Під час блукань та пошуків короля розкривається сутність людської природи, логіка людського розуму — люди, навіть маючи всього вдосталь, залишаються невдоволеними; вони думають не про те гарне, що в них є, а про те, чого в них немає. Вони ніби шукають привід

Дослідження з історії науки та культури

для нещастя й насолоджуються ним. Це властиво всім людям, про що у казці свідчить те, що король зустрічається з людьми різного стану й ніде не знаходить вдоволених своїм становищем. Придворні скаржаться на малий заробіток, тяжке життя, великі податки тощо. Ставлення короля до цих скарг виявляється в іронічному зауваженні — “не можуть достатньо красти”. Священику не вистачає грошей на новий дзвін, селянину — пшениці з врожаю, суддя просить побудувати нову дорогу тощо. Усі чогось хочуть, вимагають від короля.

Вдоволеною в казці виявляється лише одна людина — бідний дроворуб, який тяжко працює, погано харчується, однак радіє життю. Король просить його показати сорочку, дроворуб розстібує свитку, а під нею нічого немає... Король вражений в саме серце — як може бути щасливою людина, яка не має навіть сорочки на тілі!

У казці проводиться думка, що щастя не треба шукати, за ним не треба сумувати, про нього не треба розмірковувати, як це робить король, його треба лише *розпізнати* — воно знаходиться в самій людині, яка вміє насолоджуватися життям і сприймати його таким, яким воно є. Бідний дроворуб вдячний Богові за все, що має, — за роботу, за хліб, за саме існування. Те, що інший вважав би приниженням, — він вважає вдачею, везінням. І чогось більшого, кращого не бажає. *Щастя в нас самих, треба вдовольнитися малим* — ось висновок казки. Сорочка щасливої людини тут є символом щастя, яке полягає в накопиченні не матеріальних, а духовних благ, у мудрому ставленні до життя. Головне тут — *прийняття своєї долі*, того, що судилося, оптимістичний погляд на світ.

До активного способу належить уміння героя *не упустити сприятливий випадок*, який йому часто підказують помічники. Правильні рішення героя вберігають його від помилок. Крім того, герой, який активно *творює добро*, тим самим кує собі щасливу долю, — казка винагороджує його за це. Він *діє сміливо, активно й не відступає перед труднощами*, змінюючи свою долю.

Спокутування гріхів, покаяння як перекреслення власного порушення, певною мірою також є впливом на долю людини. Людина, яка повністю усвідомлює свій гріх, спокутує його гідною поведінкою й допомогою ближнім,

проходить важкі випробування, у казці виявляється достойною кращого життя.

Доля як визначене наперед може виступати у вигляді написаного тексту: “На ній — таблиця, а на таблиці написано: “*Правою дорогою йдеш — головою заплатиш, середньою дорогою підеш — голод знайдеш, лівою дорогою підеш — в розбійницький край попадеш*”¹³. *Дорога* тут слугує синонімом долі, так само, як і в наступному прикладі: ворони, які, як правило, є *віщунами* долі, покаравши заздрісного брата, пишуть на таблиці: “*Хто лихою дорогою ходить, на такій і пропадає*”¹⁴. До чарівних речей, які здобуває герой, належить “книжка — талмуд, де записано, що царівна може бути жоною того, хто вгадав її загадки”¹⁵. Тут уже доля залежить від вибору персонажа. Написане пророцтво є відкритим текстом, очевидним знаком. Та таким же дороговказом виявляє себе доля під назвою зірки — *народився під щасливою зіркою*. Тут образ зірки асоціюється з небесною, вищою силою. Так само щасливою є людина, яка народилася в сорочці, про що вже йшлося вище.

Доля конкретної людини має аксіологічний аспект — вона буває *щаслива або нещаслива* і концептуалізується в казках як *доля й недоля, щастя й біда*.

Уже неодноразово згадувалося, що на початку казки герой вирушає у світ шукати свою долю, щастя. Тут мовиться про долю як про *життєвий шлях, дорогу*, яку має пройти людина, аби передусім набратися життєвої мудрості, знань, чогось навчитися, подивитися, як живуть інші люди — “*світ поглядати, світом походити, долі-щастя пошукати*”.

Щастя, як і біда, у казках та переказах може персоніфікуватися, бути живою істотою. Так, щастя з’являється у вигляді маленького хлопчика. У багатого ця дитина вправна й метка, у бідного — лінива, лежить під кущем і чекає, “як до рота впаде йому горіх”. В іншій казці у багатого брата щастя — дідо, а у бідного — щось маленьке, чорне, як ніч. Абстрактні образи щастя та біди тут можуть надіятися соціальними атрибутами свого господаря, якому не таланить у житті — “Як і сам брат, його *щастя дуже бідне, а біда багата*”. *Щастя* може бути й у вигляді птаха.

Щастям у казках буває також *везіння, талан, удача в житті*, адже саме сприяння долі

робить людину щасливою. Цікаво, що в угорській мові слово слов'янського походження "szerepcse" (серенче) означає удачу, везіння, а слово "boldogsäg" (болдогшаг) — щастя. Перше слово у значенні як везіння, так і щастя трапляється в українських казках Закарпаття в дещо зміненому вигляді — "шукати серенчу", "йому випала серенча" тощо. Про це йдеться у казках "Розум і щастя", "Про щастя та готові гроші". У першій сперечаються Розум і Щастя, хто з них важливіший. Вони йдуть світом і випробовують це на людях. Першим починає діяти Розум, який допомагає бідному легію навчити говорити царську доньку. Герой чекає винагороди, яку обіцяв цісар. Але той не дотримує слова й хоче стратити хлопця. У цей час у хлопцеву голову влазить Щастя. Хід подій змінюється. Цариця починає дорікати цісареві за його вчинок. Приводять хлопця, і він одружується з дочкою цісаря. Розум визнає перевагу Щастя, й зазначає, що їм треба жити в злагоді. У другій казці сперечаються двоє подорожніх, що краще — щастя чи багатство: "Ліпше мати щастя, ніж готові гроші, — говорить один. — Коли є щастя, то не треба й розуму. Дурнем будь, а щастя май — і люди носитимуть тебе на руках"¹⁶. Інший не згоджується з ним, і вони вирішують випробувати це на бідному рибалці, у якого "щастя — як на жабі волосся, і грошей — як риби у дірявому відрі". Тричі дають гроші чоловікові, та вони в нього не тримаються — губляться. Однак чоловік не сумує — дармові гроші довго не зберігаються. Потім чоловікові дарують щастя: "То був файний віночок з дуже дивних квітів. Бідняк повісив його на стіні та й пішов на рибу. У хаті гейби засяяло сонечко. Стало весело-весело. Бідняк наловив повне відро риби. Прийшов, співаючи, додому. Не міг натішитися дітьми — вони здорові, аж рум'яні. Ніби хтось їх підмінив"¹⁷. Згодом до чоловіка повернулися й подаровані гроші — так сприяло йому щастя.

У казці звучить думка, що для щастя замало лише здібностей людини, які їй, безперечно, допомагають у житті, однак життя є цілком непередбачуваним і таємничим, воно не залежить від волі людини — ніхто не знає "звідки вилізе кролик". Випадок грає величезну роль у житті людини. Премудрий Соломон колись так сказав про це: "Знову я бачив під

сонцем, що біг не у скорих, і бії не в хоробрих, а хліб не в премудрих, і не в розумних багатство, ні ласка — не у знавців, — а від часу й нагоди залежні вони. Бо часу свого людина не знає, мов риби, виловлені в пагубну сітку, і мов птахи, захоплені в сітьце, — так хапаються людські сини за час лиха, коли воно нагло спадає на них!"¹⁸.

Власне про щасливий випадок, неймовірний талант йдеться в казках про удаваного героя чи дурника. Не маючи великого розуму, він має добре серце й удачу, це допомагає йому в скрутних ситуаціях. За свою простоту, щирість та відкритість його завжди винагороджує доля. Але якщо щастя шукають, його здобувають, то біда сама полює за людиною й приходить несподівано і негадано, хоча її й не кличуть — "впав у біду, як курка до сьорбанки".

Як бачимо з казок, біди та нещастя більше в житті людини, ніж талану. Біда з'являється у вигляді жінки, баби, що асоціюється з ніччю, темінню, смертю: "Чорна, як ніч, баба стоїть. Біда". Вона може переслідувати людей: "Баба ганялася, як Баба-Яга за людьми і хотіла їх з'їсти". Горе, злидні, біда, недоля, нещастя трапляються і в інших жанрах фольклору. Вони дуже активні — підстерігають людину, кидаються на неї, ганяються, переслідують, змінюють свій вигляд.

Біда ходить по людях, хоча ніхто її не запрошує, і приводить із собою злиднів. Ці уявлення узагальнено в прислів'ях та приказках ("Біда не спить", "Біда ходить не по лісі, а по людях", "Не йди за бідою, біда сама йде за тобою", "Біда дешева, бо всюди без дощу росте"), на які часто можемо натрапити в казках: "Біда, кажуть, не спить, бо хати не має. Вона ходить по людях. Ото зайшла і до Кирила, бідного чоловіка, що мав жінку і дітей. Кирило не просив її у гості — вона сама прийшла й злидні з собою привела. Розсілася біда серед хати і сказала, аби той Кирило тягнув її за хвіст до гробової дошки. І він тягнув. Коли набридло, взяв торбу на плечі й подався у світ шукати гараздів"¹⁹. Біду із злиднями неможливо вигнати з хати, вона чіпляється за людину й не відпускає її. Людину охоплює відчай: "Біда так mocno засіла в хаті, що й макогоном не виженеш. Хоч сиди та й плач, а хоч стій і реви"²⁰. Злидні обсідають

Дослідження з історії науки та культури

людину, з нею трапляються різні нещастя: “Та й пішли злидні за багачем. І прийшли аж до хазяйства. І скоро все в хазяйстві пропало: то кінь здохне, то корова, то злодії щось украдуть. Так і зробився багач бідняком. За те, що хотів братові зло зробити”²¹.

Біда і щастя йдуть поруч. У житті людини вони чергуються, адже “нині ти пан, а завтра пропав”. Людське життя йде ніби смугами — то гарний період, то поганий, людина то сміється, то плаче: “Однак щастя ніколи довго не триває. Зажди трапляється щось, що засмучує”. “Тяжкою є дорога до втіхи. Хочеш знати втіху, то мусиш перед тим поплакати. Коли щось робиш, май терпіння і думай про кінець”²².

Життя прожити — не поле перейти; на людину чекають і радощі, й горе. У казці “Доля” чоловіку дають вибрати, коли він хоче жити краще — у молодості чи на старості. Розуміючи, що має пережити і те, й інше, він вибирає краще життя на старості, адже в молодості “людина ще має здоров’я і здатна прогледувати себе”. Його вибір виявляється вірним.

Дихотомія щастя/нещастя є характерною для людської свідомості: “Якщо є щастя, то відразу за ним десь буде присутнє й нещастя. Якщо є нещастя, то десь поблизу буде й щастя. Вони йдуть разом. За злим розумом йде щастя, але за щастям — нещастя, оскільки їх не можна розділити. Вони не два різні явища. Як ви можете бути щасливими, якщо не можете бути нещасними?”

Якщо ви забули, що таке нещастя, ви забули і що таке щастя. Якщо ви не знаєте, що таке хвороба, ви не здатні будете відчутти своє здоров’я, хороше самопочуття. Це неможливо. Для того, щоб бути пильним до свого здоров’я, треба іноді хворіти. Ви не зможете писати білою крейдою на білому фоні. Вірніше, писати ви зможете, та ніхто не буде здатний це прочитати, навіть ви. Щоб писати білою крейдою, потрібна чорна дошка. Чорна дошка служить фоном. Біла крейда стає видимою. Таким є життя. Ваше щастя нагадує білу крейду, для цього потрібен чорний фон”²³.

Доля пов’язана також з поганим або хорошим часом. Батько наставляє синів: “Ідіть собі в світ свого хліба шукати. Ви здорові, дорослі, нічого вам не бракує — вирушайте в щасливий час у добру годину”²⁴.

І якщо людина не знає своєї долі, того, що може з нею трапитися впродовж її життєвого шляху, то кінець цього шляху — смерть — визначений для кожної людини на Землі. Усі без винятку мають рано чи пізно вмерти. У казках показано вічний кругообіг життя — одні народжуються, інші вмирають. І хоча казки закінчуються переважно щасливим одруженням героя, про неминучість смерті йдеться у фінальних примовках: “Й жили щасливо до самої смерті”, “І досі живуть, якщо не повмирали”.

Від смерті неможливо відкупитися чи відмолитися. Шерег казок присвячено пригодам чоловіка, кумою якого була Смерть. І хоч як він намагався уникнути її — спершу просив, потім дурив, — але у призначений час Смерть забрала чоловіка з собою: “Куме, крути — не крути, мусиш умерти”²⁵. У казці життя людей зображено у вигляді свічок, які загораються, горять і гаснуть так само, як і людське життя.

Як мовиться в казках, час смерті кожної людини визначений, але ніхто не знає його наперед. Ці вирази звучать у казках як час смерті, день смерті, година смерті. У казці “Чому людина не знає, коли прийде до неї смерть” розповідається, що раніше люди знали, коли кожен буде вмирати, і тому “стали недбалими”. Бог пішов подивитися, що діється на землі й побачив, що дід робить пліт з лободи, а не з пруття. Через це Бог відмінив цей закон²⁶. Про те, що людині краще не знати своєї долі і не жалкувати за втраченим, йдеться у казці “Мамине серце”. Ця думка трапляється лише в казках досліджуваного регіону. Тут персоніфікована Смерть, яка рано забрала дитину в матері, показує тій, як дитинча щасливо проживає в раю. Аби зменшити материнське горе, вона розповідає, що якби дитина лишилася живою, то з неї виріс би розбійник. Тож невідомо, що може виявитися кращим, а що гіршим у житті, тому в усьому треба покладатися на волю Бога.

Кожній людині знайомий страх смерті: “Страх смерті, протест проти його незрозумілої неминучості. Якщо, повернувшись до Моделі Світу, ми розглянемо, що, так би мовити, є основною ставкою в конфлікті людини з долею, то виявиться, що серед не особливо різноманітних варіантів (шлюб і народження дітей, багатство), основою є смерть, а все будується відповідно з тим, чи вдається людині

уникнути її або хоча б відтягнути, чи не вдається”²⁷.

Страх смерті перемагає віра героя казки у правильність вибраного шляху, його благородну мету — служіння людям (“Одне життя, одна смерть, як Бог дасть, я спробую це зробити”, “Життя-смерть я віддаю у твої руки”).

На матеріалі повчальних прикладів, життєвих ситуацій, накопичуваного віками досвіду народна казка виробила глибоку філософську систему поглядів на людину та її долю, яка має виразне дидактичне, прагматичне спрямування. Ці погляди носять загальнолюдський характер і мають багато спільного з іншими антропоцентричними філософськими, релігійними та містичними версіями.

¹ Логический анализ языка. Культурные концепты. — М., 1991. — С. 109.

² Селиванова Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. — К., 2002. — С. 247.

³ Арутюнова Н. Язык и мир человека. — М., 1998. — С. 183.

⁴ Никитина С. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. — М., 1991. — С. 130.

⁵ Толстая С. Акциональный код символического языка культуры: движение в ритуале // Концепт движения в языке и культуре. — М., 1996. — С. 145.

⁶ Цивьян Т. Человек и его судьба — приговор в модели мира // Понятие судьбы в культурах разных народов. — М., 1994. — С. 122.

⁷ Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. Лінтура; упоряд. І. Сенька, В. Лінтура. — Ужгород, 1984. — С. 374–375.

⁸ Чарівне горнятко. Казки / Запис текстів С. Далавурака, М. Івасюка, В. Бандурака та С. Пушика. — Ужгород, 1971. — С. 234.

⁹ Кольберг О. Казки Покуття / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., прим. та словник І. Хланти. — Ужгород, 2001. — С. 148.

¹⁰ Дерев'яне чудо // Народні казки / Вступ. ст., упоряд., прим. О. Дея. — Ужгород, 1981. — С. 137.

¹¹ Кольберг О. Казки Покуття. — С. 74.

¹² Зачаровані казкою. — С. 248.

¹³ Казки одного села / Запис текстів, післямова та прим. П. Лінтура; упоряд. Ю. Туряниці. — Ужгород, 1979. — С. 107.

¹⁴ Правда і кривда. Казки / Передм., упоряд. і прим. І. Хланти. — Ужгород, 1982. — С. 175.

¹⁵ Дідо-всевідо. Закарпатські народні казки / Вступ. ст., упоряд., підг. текстів та прим. О. Дея. — Ужгород, 1969. — С. 45.

¹⁶ Чарівне горнятко. — С. 16.

¹⁷ Там само. — С. 18.

¹⁸ Книга Еклезіястова. Біблія. — К., 1992. — С. 672.

¹⁹ Чарівне горнятко. — С. 18.

²⁰ Там само. — С. 126.

²¹ Чарівна квітка: Українські народні казки з-над Дністра / Запис, упоряд., прим. та словник М. Зінчука. — Ужгород, 1986. — С. 69.

²² Чарівне горнятко. — С. 47.

²³ Ошо. Алмазная сутра. Белый лотос. — М., 1993. — С. 82.

²⁴ Золота вежа. Українські народні казки, легенди, притчі, перекази, загадки та приповідки / Передм., упоряд., запис та підгот. текстів С. Пушика. — Ужгород, 1983. — С. 39.

²⁵ Чарівна квітка. — С. 231.

²⁶ Золота вежа. — С. 56.

²⁷ Цивьян Т. Зазнач. праця. — С. 126.

Concept of fate is researched in the article providing the examples of the Ukrainian Carpathians folk tales. This concept is one of the most important in the universal vision of the world for people. Binary oppositions (such as fate/cruel fate, luck/bad luck, fortune/misfortune etc.) are typical for structure of folk tales, which is based on dichotomy of the good and the evil. They are visualized in the instructive plots and proverbs. The following conclusion is made. Folk tale creates philosophical viewpoint system of person and his fate with expressive deductive and pragmatic guidelines. These points of view have much in common with other anthropocentric, philosophical, religious and mystical versions.